

Ա Ր Վ Ե Ս Ս Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն
ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ
ART STUDIES

ՀՏԴ՝ 7.072.2

DOI: 10.52971/18294316-2021.3-246

ԴԱՆԻԵԼ, ԹԵ՞ ԹԵՎՂԱ. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՂՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՔԱՆԴԱԿԻ
ՄԻ ՀՈՐԻՆՎԱԾՔԻ ՏԱՐԸՆԹԵՐՅՈՒՄՆԵՐԸ

Զարուհի Հակոբյան

Երևանի պետական համալսարան

Բանալի բառեր՝ *Դանիել, Թեկղա, Պողոս առաքյալ, կոթողներ, վաղմիջնա - դարյան, քանդակ, Կեչրոր, Հառիճ, Եղվարդ, Ավան, Մեքենացիներ:*

Հոդվածը նվիրված է պատմական Հայաստանի վաղմիջնադարյան քառանիստ կոթողների վրա հաճախ հանդիպող մի հորինվածքի քննությանը, որի բովանդակությունը՝ նույն պատկերագրական սխեմայի առկայության դեպքում, կարող է լինել տարբեր: Դա աղոթողի դիրքով կանգնած և առյուծներով շրջապատված ֆիգուրն է: Պատկերագրական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նշված հորինվածքում կարող են ներկայացված լինել ինչպես Դանիել մարգարեի, այնպես էլ Սբ Թեկղա նախավկայի հրաշալի փրկության պատմությունները, որոնք լավ հայտնի են եղել վաղքրիստոնեական արվեստում:

Նախաբան. Հայկական վաղմիջնադարյան քանդակում հաճախ է հանդիպում մի հորինվածք, որտեղ աղոթողի դիրքով կանգնած ֆիգուրը շրջապատված է առյուծներով: Այն անվերապահորեն մեկնաբանվել է որպես Դանիել մարգարեն առյուծների գրում հինկտակարանային պատմության վերարտադրություն¹: Նման հորինվածքների թիվը քառանիստ կոթողների վրա անցնում է մեկ տասնյակից՝ գերազանցելով հինկտակա-

¹Ազարյան Լ., Դանիելի պատկերագրությունը միջնադարյան Հայաստանի քանդակում // ՀՄՄՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական նստաշրջան (առանձնատիպ), Երևան, 1970, էջեր 1-5; Мнацаканян Ст. Рельефные изображения и символика Даниила в мемориальной пластике Армении раннего средневековья // ВОН. -1977. № 6. сс. 48-64; Ժամկոչյան Ա., Դանիելի և Հովնանի պատկերագրությունը միջնադարյան քանդակում // Աստվածաշնչական Հայաստան (կոնֆերանսի նյութեր), Երևան, 2005, էջեր 662-670:

րանային թեմաներով այլ պատկերները (օր.՝ Աբրահամի գոհաբերությունը, Երեք մանկունք հնոցում են): Երկու կողմից առյուծներով շրջապատված աղոթողի կամ օրանտայի պատկերներ կան հետևյալ վայրերից գտնված կաթողների վրա. Ավան, Մասնաշեն, Աբովյան, Էլար (արխիվ), Եղվարդ, Հառիճ, Նահապետավան, Մուղնի, Մեքենոցավանք, ինչպես նաև Ագարակ, Կեչոր և Կարս (Արևմտյան Հայաստան)², Ուսնետի (Վրաստան)³ են:

1. Ինչու՞ Թեկղա, ո՞վ է Թեկղան

Այն, որ նման հորինվածքները թերևս կարող են ներկայացնել մեկ այլ կերպար, օրինակ Սբ Թեկղային, առաջին անգամ նշել է Ա. Ղազարյանը՝ Էջմիածնի մայր տաճարի հին քանդակներին նվիրված իր աշխատության մեջ⁴: Եվ իսկապես, արվեստաբանական քննությունը ցույց տվեց, որ հարցադրումը ճիշտ էր, իսկ Սբ Թեկղայի կերպարը թե՛ գրականության, թե՛ կերպարվեստում մեզանում քաջ հայտնի է եղել:

Հարավկովկասյան տարածաշրջանում Սբ Թեկղայի պատկերի միակ օրինակը մինչ օրս համարվել է Էջմիածնի մայր տաճարի հյուսիսային պատին ագուցված քանդակը, որտեղ սրբուհին պատկերված է իր ուսուցչի՝ Պողոս առաքյալի առջև (համարվում է Վդ. սկիզբ), և որտեղ հունարենով տրված են նաև նրանց անունները: Թեկղայի այս պատկերագրությունը հանդիպում է մի շարք այլ հուշարձաններում, օրինակ, դատական Էլ-Բագավատ նեկրոպոլիսի Խաղաղության մատուռի որմնանկարում (V-VI դդ.), Հռոմի Մանտա Մարիա Անտիկվա եկեղեցու մարմարե սրակոֆագին (III-IV դդ.)⁵:

Ով՞ էր Սբ Թեկղան (կամ Թեկղին), և ինչպե՞ս է նրա կերպարը առնչվում Հայաստանին: Հայտնի է, որ սրբուհու պաշտամունքը լայն տարածում ուներ Փոքր Ասիայում (նա կոչվում էր Իկոնիայի Թեկղա) և Սիրիայում (Մելնկիա, Անտիոք): Նաև հայտնի է, որ Մերիամիկում (Փոքր Ասիա) էր գտնվում նրան նվիրված Այաթեկլա մեծ եկեղեցական համալիրը՝ խոշոր ուխտագնացության կենտրոնը (IV,VI դդ.)⁶: Սրբուհու մասին պատմող աղբյուրը «Գործք Պողոս առաքյալի» մաս հանդիսացող «Գործք Պողոս առաքյալի և Թեկղայի» գրվածքն է, որ ստեղծվել է հունարեն դեռ II դ., բայց պահպանվել է ավելի ուշ՝ ասորերեն խմբագրությամբ, որից էլ Վդ. առաջին կեսին թարգմանվել է հայերեն՝ որ-

² **Thierry J. M., Donabédian P.** Les Arts Arméniens. –Paris. -1987. fig. 192, 194: **Գրիգորյան Գ.**, Հայաստանի վաղ միջնադարյան քանանիստ կոթողները, Երևան, 2012, նկ.նկ. 7, 143, 175, 189, 221, 223, 255 (բ), 257; **Ժամկոչյան Ա.**, Դանիելի ..., նկ.նկ. 1-6:

³ **Чубинашвили Н.**, Хандиси. Тбилиси. -1972. сс. 107-108. Таб. 79.

⁴ **Казарян А.** Кафедральный собор Сурб Эчмиадзини восточнохристианское зодчество IV–VII веков. М. -2007. сс. 48–67: **Ղազարյան Ա.**, Թեկղա նախավկայի և Պողոս առաքյալի պատկերները Էջմիածնում // Աստվածաշնչական Հայաստան (կոնֆերանսի նյութեր), Երևան, 2005, էջեր 653–661:

⁵ **Semoglou A.** Η Θέκλα στην αυγή του Χριστιανισμού: εικονογραφική μελέτη της πρώτης γυναικας μάρτυρα στην τέχνη της Ύστερης Αρχαιότητας [Thècle à l’aube du christianisme. Une étude iconographique de la première femme martyre dans l’art de l’Antiquité Tardive], Thessaloniki, -2014, fig. 6, 12.

⁶ **Pilhofer Ph.**, Das frühe Christentum im kilikisch-isaurischen Bergland. Die Christen der Kalykadnos-Region in den ersten fünf Jahrhunderten, Berlin-Boston, -2018, pp. 218–227; **Kristensen T.** Meryemlik, Gathering and the Archaeology of Pilgrimage // Identity and Cultural Exchange in Ancient Cilicia. New Results and Future Perspectives (ed. A. Cortes), Wiesbaden, -2020, pp. 138–156.

պես «Թեկղի Գործք» (կամ «Պատմութիւն վարուց Սրբոյն Թեկղեայ»)՝: Հարկ է նաև նշել, որ նույն սրբուհու վարքը երկրորդ անգամ հայերեն է թարգմանվել արդեն XI դ.՝ հունարեն մեկ այլ խմբագրությունից և կոչվել է «Թեկղի հրաշքը»⁸: Մա վկայում է մեզանում սրբուհու հանդեպ ունեցած մեծ հետաքրքրության մասին և ոչ միայն: Ինչպես ցույց է տվել Վ. Կալցոլարին, բացի վարքի թարգմանությունից, այս տեքստը բացառիկ նշանակություն է ունեցել միջնադարյան հայկական գրականության ձևավորման համար, քանի որ աղբյուր է հանդիսացել Սբ Հռիփսիմեի⁹, ինչպես նաև Թադեոս առաքյալի ու Մանդուխտ կույսի մասին¹⁰ պատմմների ստեղծման: Ինչպես փաստում է գիտնականը, Թեկղայի վարքի առանձին հատվածներ պարզապես ներմուծվել են ազգային նշված վարքեր: Բացի այդ, սրբուհու մասին խոսվում է նաև Ազաթանգեղոսի և Փավստոս Բուզանդի Պատմություններում¹¹: Այս ամենը կարևոր նախադրյալներ են եղել Հայաստանում Սբ Թեկղայի պաշտամունքի տարածման և արվեստում նրա կերպարի ի հայտ գալու տեսանկյունից:

2. Թեկղայի պատկերագրական տարբերակները վաղմիջնադարյան արվեստում

Վերը նշված էջմիածնի մայր տաճարի հորինվածքը Թեկղայի մասին պատմող տեսարաններից գեթ մեկն է: Մակայն վաղորդիստոնեական և վաղրյուզանդական արվեստում հայտնի են եղել նրա վարքը լուսաբանող այլ տեսարաններ ևս: Համաձայն վարքի՝ ընդունելով Պողոս առաքյալից նոր հավատը, Թեկղան ենթարկվել է բազմաթիվ փորձությունների՝ մահապատժի, բայց ամեն անգամ հրաշքով փրկվել է: Նրա համբավը այնքան մեծ էր, որ նրան անվանում էին առաքելուհի, նախավկա, Սբ կույս: Սբ Թեկղայի վարքի կուլմինացիոն պահերից է այն, երբ նրան մահապատժի համար նետում են գիշատիչներով լի կրկեսի հրապարակը: Այս կարևոր դրվագը պատկերագրորեն արտահայտվել է «Սբ Թեկղան գիշատիչների հետ» տեսարանում, ուր սրբուհին նույն օրանտայի դիրքով կանգնած է երկու գազանների՝ առյուծների (հանդիպում են նաև

⁷ Ալիշան Ղ., Վարք եւ վկայաբանութիւնք սրբոց հատընտիր քաղեալք ի ճառընտրաց, հ. 1, Վենետիկ, 1874, էջեր 513–531; Calzolari V. Apocrypha armeniaca I: Acta Pauli et Theclae, Prodigia Theclae, Martyrium Pauli// Corpus Christianorum. Series Apocryphorum. 20, Brepols. -2017. pp. 124–157.

⁸ Calzolari V. Un nouveau texte arménien sur sainte Thècle: Les Prodiges de Thècle (Présentation et analyse linguistique) // Revue des études arméniennes. 25. -1996–1997. pp. 249–271.

⁹ Calzolari V. Le sang des vierges et le plan de Dieu. Réflexions à partir de l’ancienne historiographie arménienne ancienne (Ve siècle ap. J.-C.) // Victimes au feminine (eds. A.A. Nagy, F.Prescendi), (L’Équinoxe). Genève. -2011, pp. 181–182; eadem, The Legend of St. Thecla in the Armenian Tradition: from Asia Minor to Tarragona through Armenia // Thecla: Paul’s Disciple and Saint in the East and West (eds. J.W. Barrier et al.). Leuven. -2017. pp.286–289.

¹⁰ Կալցոլարի Վ., Պատմութիւն սրբոյ Թեկղի եւ վկայաբանութիւն Ս. Թդեոսի եւ Սանդխտոյ կուսին. Համեմատութիւն եւ բնագրական նկատողութիւններ // Բանբեր Սատենադարանի, 21, 2014, էջեր 63–77; Calzolari V. Les Acts de Paul et Thècle et le Martyre de Thaddée et Sanduxt arméniens: phénomènes d’intertextualité et rôle des femmes // “Muséon”. 128. 2015. pp. 381–414.

¹¹ Փավստոս Բուզանդ, Պատմություն հայոց (թարգ, ներ., ծանոթ. Ստ. Մալխասյանցի), Երևան, 1968, էջ 154; The Lives of Saint Gregory. The Armenian, Greek and Syriac Versions of the History Attributed to Agathangelos (ed.R.W. Thomson), Michigan, -2010, pp. 256; Calzolari V., De sainte Thècle à Anahit: une hypothèse d’interprétation du récit de la mort de l’empereur Valens dans les *Byzandaran Patmut’iwnk’* // Armenian Perspectives (ed. N. Awde). Richmond. -1997. pp.39–49.

ցուն ու արջը) միջև¹²: Մա ցույց է տալիս, որ վաղմիջնադարյան արվեստում հայտնի էին առնվազն երկու տարբեր պատմություններ, որտեղ կային գազանների կողմից հռչոտման և հրաշքով փրկության տեսարաններ: Այն, որ նշված երկու պատկերագրա-

Նկ. 1 Մբ. Թեկղա, Երզնկա, գծանկարը ըստ
Բ. Առաքելյանի

կան հորինվածքները ձևավորվել և կիրառվել են քրիստոնեական արվեստում զուգահեռաբար, տեսնում ենք վաղբյուզանդական փորագիր մի սանրի օրինակով, որի մի կողմում պատկերված է Դանիել մարգարեն, իսկ մյուսում՝ Մբ Թեկղան¹³: Երկու դրվագներում էլ աղոթող ֆիգուրներ են՝ առյուծներով շրջապատված: Լրիվ նույն հորինվածքի դեպքում հստակ երևում է, որ մի երեսին կին է պատկերված, իսկ

մյուսին՝ տղամարդ: Դա ակնհատ է թե՛ կերպարից, թե՛ հանդերձանքից, թե՛ նրանց մարմնի կառուցվածքից: Վաղքրիստոնեական արվեստում Դանիելն ու Թեկղան մահապատժի այս տեսարանում ներկայացվում են նաև մերկ՝ որպես արդարներ:

Նկ. 2 Մբ Թեկղա, դպտական քանդակ, VI-VII դդ.,
Բրուկլինի թանգարան, ԱՄՆ

Հայկական քանդակում հանդիպող նման հորինվածքների ուշադիր զննումը ցույց տվեց, որ առկա է ֆիգուրների տարբեր մեկնաբանություն: Երզնկայից գտնված քանդակի օրինակում (գծանկար)¹⁴ [Նկ.1] հստակ երևում է կնոջ մերկ կուրծքը, որն արդեն իսկ բացառում է Դանիելի վարկածը, և այս տարբերակը պատկերագրորեն նույնանում է VI-VII դդ. դպտական մի քանդակի հետ (Բրուկլինի թանգարան)¹⁵ [Նկ. 2]: Հայկական այլ քանդակների դեպքում էլ, օրինակ, Կեչրորից

(Կարսի մոտ) և Մեքենցացվանքից¹⁶, ֆիգուրը կրում է երկար զգեստ, ունի ընդգծված

¹² Օրինակ, քարե սկավառակը Նելսոն-Աթլինս թանգարանից, ԱՄՆ (V դ.), Պաղեստինյան տափաշները Լուվրի և Բրիտանական թանգարաններից (VI-VII դդ.): Տե՛ս **Semoglou A.**, *H Θέκλα...*, fig. 32, 36, 37b.

¹³ **Semoglou A.** *H Θέκλα...*, fig. 19.

¹⁴ **Առաքելյան Բ.**, Հայկական պատկերաքանդակները IV-VII դդ., Երևան, 1949, նկ. 48:

¹⁵ **Beckwith J.** *Coptic Sculpture, 300-1300.* London. -1963. fig. 121.

¹⁶ **Thierry J.M., Donabédian P.** *Les Arts...*, fig. 192, 194.

Նկ. 3 Դանիել, Հառիճ, ՀՊԹ

Նկ. 4 Օրանտան առյուծների հետ, Աղցք, Արշակունիների դամբարան

բարակ իրան և լայն կոնքեր: Մոտ զուգահեռ կարող է համարվել VI դ. սիրիական ռելիեֆը՝ Դամասկոսի թանգարանից¹⁷:

Իսկ ահա Հառիճավանքի և Նահապետավանի հորինվածքների դեպքում¹⁸ վստահաբար կարելի է փաստել տղամարդու ֆիգուր, քանի որ վերջիններս պատկերված են կարճ գոտկավոր բաճկոնով, նեղ տաբատով և, որ ամենակարևորն է՝ սրածայր փրյուզիական գլխարկով, որը բացառվում է Թեկղայի դեպքում: Ուստի կասկածից վեր է, որ նշված օրինակներում տեսնում ենք Դանիել մարգարեին [նկ. 3]: Դանիելի հանդերձանքի նույն տարրերն ենք տեսնում նաև վաղբյուզանդական հուշարձաններում, օրինակ, Փրինստոնի համալսարանի սալաքարը (V-VI դդ.), փայտե պատվարի դրվագը Բեռլինի թանգարանից (VI դ.): Դանիել մարգարեի հատուկ հանդերձանքը պահպանվում է նաև հայկական ավելի ուշ շրջանի հուշարձաններում, ինչպես Աղթամարի Սբ Խաչ եկեղեցու (915-921 թթ.) և Աղջոցվանքի (XIII դ.) որմնաքանդակներում (նաև մոդուրով)¹⁹:

3. Սբ Թեկղայի պատկերը և Աղցքի դամբարանի հորինվածքը

Որպես առյուծներով շրջապատված օրանտայի հորինվածք, անհրաժեշտ է առանձին անդրադառնալ հայկական ամենահայտնի քանդակին՝ Աղցքի Արշակունիների դամբարանի համապատասխան պատկերին: Դամբարանի արկոսուլի վրայի տեսարանը մեկնաբանվում է որպես «Դանիելն առյուծների գբում»²⁰ [նկ. 4]: Վերը կատարած քննության լույսի ներքո հարց է ծագում՝ արդյոք այստեղ Դանիելն է, թե՞ կարող է լինել նաև Թեկղան, որի պատկերման հավանականությունը չպետք է բացառել: Ճիշտ է, ռելիեֆը մաշված է, և հանդերձանքի մանրամասները տեսանելի չեն, սակայն հաշվի առնելով Սբ Թեկղայի պաշտամունքի փաստն ու կարևորությունը հայկական մշակույթի համատեքստում, ինչպես նաև վերջինիս պատկերի տեղադրումը երկրի գլխավոր տա-

¹⁷ Warns R., Weitere Darstellungen der heiligen Thekla, Studien zur frühchristlichen Kunst II (ed. G. Koch). Wiesbaden. -1986, SS. 94-98, Taf. 20.

¹⁸ Գրիգորյան Գ., Հայաստանի վաղ միջնադարյան..., նկ.նկ. 221, 223, 255 (բ):

¹⁹ Մնացականյան Մտ., Աղթամար Սուրբ Խաչ վանքը 915-921, Երևան, 1985, նկ. 18: Զաքարյան Լ., Աղջոց Սուրբ Ստեփանոս, Երևան, 2007, նկ. 13:

²⁰ Ազարյան Լ., Վաղ միջնադարյան հայկական քանդակը, Երևան, 1975, էջ 23, նկ. 4:

ճարի պատին՝ նման եզրակացությունը տեղին է: Այստեղ պետք է հաշվի առնել նաև վաղքրիստոնեական ավանդույթը, որի համաձայն՝ Սբ Թեկղայի պատկերը հայտնվում էր դամբարանային կառույցներում և սարկոֆագների վրա, քանի որ վաղ քրիստոնյաների փրկության աղոթքներում սրբուհին հիշատակվում էր և հանդես էր գալիս որպես միջնորդ: Այս լույսի ներքո, եթե այնուամենայնիվ կարելի է ընդունել Թեկղայի պատկերի առկայությունը Աղցքում, ապա առաջ է գալիս դամբարանի թվագրման հարցը:

Համարվում է, որ Արշակունիների դամբարանը ունի ստույգ թվագրություն՝ 364 թ.՝ հիմնված պատմական տվյալների վրա: Մասնավորապես Փավստոս Բուզանդը նշում է, որ Շապուհ Բ-ի սկսած պատերազմի ժամանակ պարսիկների կողմից ազգային մասունքների՝ սրբացված թագավորների ոսկորների գերեվարման փորձ է արվում, որը կանխվում է Վասակ Մամիկոնյանի խմբի կողմից: Փրկված մասունքների մասին պատմիչը գրում է. «.....տարան թաղեցին Աղձք կոչված ամուր գյուղում, Արարատ գավառում, որ գտնվում է Արագած մեծ լեռան նեղ ու դժվարամուտ խորշերից մեկում»²¹: Ինչպես տեսնում ենք Բուզանդը ոչինչ չի ասում դամբարանի կառուցման մասին, այլ լուր մասունքները Արագածի փեշին թաղելու մասին: Իսկ ինչ վերաբերում է բուն դամբարանին, ապա այն, հավանաբար, կառուցվել է ավելի ուշ²²: Աղցքի դամբարանի քանդակների թվագրության հետ կապված կա նաև Ս. Տեր-Ներսեսյանի կարևոր դիտարկումը: Մեծանուն գիտնականը ուշադրություն է դարձնում այն հանգամանքին, որ միացազիր խաչերի պատկերների տարածման գործընթացը քարիստոնեական աշխարհում տեղի է ունենում IV դարի երկրորդ կեսի և V դարի սկզբի ժամանակահատվածում, որը հիմք է տալիս Աղցքի հարդարանքում առկա նմանատիպ խաչերը համարել ոչ վաղ, քան V դարը: Ըստ այդմ՝ հեղինակը ենթադրում է, որ արկուստլի սալաքարերը կարող էին տարբեր ժամանակի պատկանել²³: Ս. Տեր-Ներսեսյանի այս տեսակետը համարում ենք ավելի քան հիմնավորված: Հաշվի առնելով վերը բերված պատմական աղբյուրը՝ նաև Սբ Թեկղայի այստեղ պատկերված լինելու հավանականությունը և նրա վարքի թարգմանության ժամանակահատվածը, ինչպես նաև Ս. Տեր-Ներսեսյանի դիտարկումը, կարելի է եզրակացնել, որ Աղցքի դամբարանը *terminus post quem* V դարի կեսից շուտ չի եղել: Բացի այդ, հարկ է նշել, որ Աղցքի քանդակ(ների)ի թվագրության հարցը պետք է նաև համաժամանակեցնել Էջմիածնի պատին ագուցված Թեկղայի և Պողոս առաքյալի պատկերի հետ, որն ունի ընդհանրական թվագրություն, և որտեղ հաշվի չեն առնվել Թեկղայի վարքի ու պաշտամունքի հանգամանքները:

4. Սբ Թեկղայի այլ պատկերագրական տիպերը

Վերադառնալով կոթողների պատկերներին՝ նշենք, որ վերը բերվեցին սրբուհու պատկերման երկու առավել հայտնի տարբերակները, սակայն քարիստոնեական արվեստում կան Սբ Թեկղային ներկայացնող այլ տեսարաններ ևս: Նրա վարքում տեղ գտած փորձությունների շարքում նշվում է մի դրվագ, երբ կենդանիներից միայն մեկը՝

²¹ Փավստոս Բուզանդ, Պատմություն..., գիրք.4, գլ. 24:

²² Համեմատության համար կարող ենք հիշատակել Ամարասի Գրիգորիսի դամբարանը, որը կառուցվել է V դ. վերջին՝ սրբի նահատակվելուց մոտ մեկ դար հետո:

²³ Der Nersessian S., L'art arménien. Paris. -1989. p. 63.

Էզ առյուծն է հնազանդորեն պառկում սրբուհու ոտքերի տակ և պաշտպանում Թեկղային մյուս գիշատիչներից: Այս պատկերագրական տարբերակը հայտնի է մի շարք օրինակներով (ղպտական կավե տափաշիշը Լուվրից (VI-VII դդ., Մակեդոնիայի Ստարո-Նագորիչինոյի որմնանկարը (XIII դ.) ևն)²⁴: Մեկ առյուծի և մեկ ֆիգուրի պատկերներ տեսնում ենք Մաստարայից [Նկ. 5] և Ջավախքի Ջեղա-Տմազվի բնակավայրերից գտնված կոթողների վրա²⁵: Երկու դեպքում էլ կենդանին հնազանդության նշաններ է ցույց տալիս, կա՛մ ծնկաչոք է, կա՛մ թաթերը վեր պարգած: Այս երկու քանդակի վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ չկա հստակեցում՝ պատկերագրական սխեմայի խորթ լինելու պատճառով:

Նկ. 5 Մբ Թեկղա, Մաստարա, արխիվային լուսանկար՝ ըստ Գ. Գրիգորյանի

Մի հորինվածք ևս, որն առկա է Բրդաձորի մեծ կոթողի վրա²⁶, կարելի է վերագրել Մբ Թեկղային: Հորինվածքի պատկերագրական նախօրինակը, որը եզակի նմուշով է հայտնի քրիստոնեական արվեստում, Եփեսոսի՝ Պողոս առաքյալին նվիրված քարանձավի որմնանկարն է (VIդ.), որտեղ պատկերված են երեք ֆիգուրներ: Դրանք են Պողոս առաքյալը, Թեկղան և Թեոկլիան՝ Թեկղայի մայրը՝ համապատասխան անունների գրություններով²⁷: Այս հորինվածքին համապատասխանում է Բրդաձորի մեծ կոթողի ռելիեֆը, ուր նույնպես երեք ֆիգուրներ են. Պողոս առաքյալը ծալովի ցածր աթոռին է նստած, ինչպես Էջմիածնի քանդակում, իսկ երկուսը, որ կանգնած են նրա

առջև, պետք է լինեն Թեկղան և նրա մայրը²⁸: Եթե դա այդպես է, ապա հայկական վաղմիջնադարյան քանդակում մենք ունենք շատ հազվադեպ պատկերագրական մի տարբերակ: Նաև կարևոր է նշել, որ նույն Բրդաձորի մեծ կոթողին, այս տեսարանից անմիջապես վերև կա առյուծներով շրջապատված օրանտայի պատկեր, բայց տեսարանների ավելի վստահ նույնականացմանը խանգարում է քանդակի վնասվածությունը:

²⁴ L'art copte en Égypte. 2000 ans de christianisme (eds. M.-H. Rutschowskaya, D. Bénazeth). Paris. -2000. fig. 7; Warns R. Weitere Darstellungen... SS. 94-95. Taf. 26 (1).

²⁵ Գրիգորյան Գ., Հայաստանի վաղ միջնադարյան..., նկ.146 (1); Чубинашвили Н. Хандиси. Тбилиси. -1972. таб. 79.

²⁶ Կոթողը կանգնեցված է եղել հայկական Բրդաձոր գյուղում, առաջին անգամ նկարագրել և հրատարակել է Գարեգին Հովսեփյանը: Այժմ գտնվում է Թբիլիսիի Վրաստանի արվեստի թանգարանի բակում:

²⁷ Zimmermann N. Die spätantike und byzantinische Malerei in Ephesos // Byzanz – das Römerreich im Mittelalter (eds. F. Daim et al), Mainz, 2010, S. 644, Abb. 25.

²⁸ Հակոբյան Զ., Բրդաձորի մեծ կոթողի պատկերագրական շարքը // Հայաստանը և Արևելաքրիստոնեական քաղաքակրթությունը III կոնֆերանսի զեկույցներ և նյութեր, Երևան, 2018, էջ 125:

Եզրահանգում. Հայկական վաղմիջնադարյան քանդակի մի շարք հորինվածքների քննությունը ցույց տվեց, որ Մբ Թեկլայի պատկերներն ու համապատասխանաբար սրբուհու պաշտամունքը տարածում են ունեցել վաղմիջնադարյան Հայաստանում: Ավելին, հայկական արվեստում հայտնի է եղել սրբուհուն վերաբերող մի քանի պատկերագրական տարբերակ, որը խիստ արդիական է վաղքրիստոնեական արվեստի ուսումնասիրության տեսանկյունից և կարևորում է Հայաստանի դերը այդ համատեքստում: Այն, որ Մբ Թեկլայի պաշտամունքը կարևոր է եղել հայկական միջավայրում, հաստատում է սրբուհու մատուցների առկայությունը Կիլիկյան Հայաստանում, որոնք այնտեղից փոխադրվել են Բապանիա: Բայց սա արդեն մեկ այլ առիթ է սրբուհու պաշտամունքին անդրադառնալու համար:

**ДАНИИЛ ИЛИ ФЁКЛА?
О РАЗНОЧТЕНИИ ОДНОЙ КОМПОЗИЦИИ В
РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОЙ АРМЯНСКОЙ ПЛАСТИКЕ**

Акопян З. А.

Ключевые слова: *Даниил, Фёкла, апостол Павел, стела, раннесредневековый, скульптура, Кечрор, Арич, Егвард, Аван, Мекеноцацаванк.*

Статья посвящена рассмотрению часто встречающейся композиции на четырехгранных стелах исторической Армении, где при наличии одной и той же изобразительной схемы трактовка сюжетов может быть различной. Это изображение фигуры в позе оранты, фланкируемая двумя львами. Иконографический анализ показал, что в указанной композиционной схеме могут быть представлены как пророк Даниил, так и Св. Фёкла, а точнее истории их чудесного спасения, хорошо известные в раннехристианском искусстве. Более того, стало ясно, что в раннесредневековой пластике Армении были известны разные иконографические изводы изображения Св. Фёклы, и в этом смысле армянские примеры имеют важное значение в контексте изучения раннехристианского искусства и иконографии.

**DANIEL OR THECLA?
ON THE READING OF A COMPOSITION OF EARLY MEDIEVAL
ARMENIAN SCULPTURE**

Hakobyan Z. A.

Key words: *Daniel, Thecla, Paul the apostle, stelae, early medieval, sculpture, Kechror, Haritch, Eghvard, Avan, Mekenotsatsvank.*

The paper presents one of the frequently encountered compositions on the tetrahedral stelaе of historical Armenia, where in the case of one pictorial scheme the interpretations of the

latter could be different. This is concerning to the image of a figure in the orant pose flanked by two lions. The iconographic analysis has showed that both the prophet Daniel and St. Thecla can be represented in the indicated composition, namely the stories of their miraculous salvation well known in the early Christian art. Moreover it has become clear that various iconographic versions of St. Thecla had been known in the early medieval sculpture of Armenia, and due to this the Armenian samples are of a great importance in the context of studies in early Christian art and iconography.

Գրականություն

1. Ազարյան Լ., Դանիելի պատկերագրությունը միջնադարյան Հայաստանի քանդակում // ՀՄՄՀ ԳԱ արվեստի ինստիտուտի գիտական նստաշրջան (առանձնատիպ), Երևան, 1970, 1-5 էջեր:
2. Ազարյան Լ., Վաղ միջնադարյան հայկական քանդակը, Երևան, 1975, 136 էջ:
3. Ալիշան Ղ., Վարք եւ վկայաբանությունը սրբոց հատընտիր քաղեալք ի ճառընտրաց, հ. 1, Վեներտիկ, 1874, 721 էջ:
4. Առաքելյան Բ., Հայկական պատկերաքանդակները IV–VII դդ., Երևան, 1949, 118 էջ:
5. Գրիգորյան Գ., Հայաստանի վաղ միջնադարյան քառանիստ կոթողները, Երևան, 2012, 288 էջ:
6. Ժամկոչյան Ա., Դանիելի և Հովնանի պատկերագրությունը միջնադարյան քանդակում // Աստվածաշնչական Հայաստան (կոնֆերանսի նյութեր), Երևան, 2005, 662–670 էջեր:
7. Կալցոլարի Վ., Պատմությունը սրբոյ Թեկլի եւ վկայաբանութիւն Ս. Թդէոսի եւ Սանդիստոյ կուսին. Համեմատութիւն եւ բնագրական նկատողութիւններ // Բանբեր Մատենադարանի, 21, 2014, 63–77 էջեր:
8. Հակոբյան Զ., Բրդաձորի մեծ կոթողի պատկերագրական շարքը // Հայաստանը և Արեւելաքրիստոնէական քաղաքակրթությունը (խմբ. Ա. Հակոբյան), Կոնֆերանսի զեկույցներ և նյութեր, Երևան, 2018, 122-129 էջեր:
9. Ղազարյան Ա., Թեկղա նախավկայի և Պողոս առաքյալի պատկերները էջմիածնում // Աստվածաշնչական Հայաստան (կոնֆերանսի նյութեր), Երևան, 2005, 653–661 էջեր:
10. Մնացականյան Ստ., Աղթամարի Սուրբ Խաչ վանքը 915-921, Երևան, 1985, 173 էջ:
11. Փավստոս Բուզանդ, Պատմություն հայոց (թարգմ., ներ., ծան. Ստ. Մալխասյանցի), Երևան, 1968, 351 էջ:
12. Казарян А. Кафедральный собор Сурб Эчмиадзини восточнохристианское зодчество IV–VII веков. М. -2007. 216 с.
13. Мнацаканян Ст. Рельефные изображения и символика Даниила в мемориальной пластике Армении раннего средневековья // ВОН. -1977. № 6. 48-64 сс.
14. Чубинашвили Н., Хандиси. Тбилиси. -1972. 125 с.
15. Beckwith J. Coptic Sculpture. 300–1300. London. -1963. 63 p.
16. Calzolari V. Un nouveau texte arménien sur sainte Thècle: Les Prodiges de Thècle (Présentation et analyse linguistique) // Revue des études arméniennes, 25. -1996–1997. 249–271 pp.
17. Calzolari V. De sainte Thècle à Anahit: une hypothèse d'interprétation du récit de la mort de l'empereur Valens dans les *Byzandaran Patmut'iwnek'* // Armenian Perspectives (ed. N. Awde). Richmond. -1997. 45-62 pp.
18. Calzolari V. Le sang des vierges et le plan de Dieu. Réflexions à partir de l'ancienne historiographie arménienne ancienne (Ve siècle ap. J.-C.) //Victimes au feminine (eds. A.A. Nagy, F. Prescendi). (L'Équinoxe). Genève. -2011. 178-194 pp.
19. Calzolari V. Les Acts de Paul et Thècle et le Martyre de Thaddée et Sanduxt arméniens: phénomènes d'intertextualité et rôle des femmes // "Muséon". 128. -2015. 381–414 pp.

20. Calzolari V. Apocrypha armeniaca I: Acta Pauli et Theclae, Prodigia Theclae, Martyrium Pauli // Corpus Christianorum. Series Apocryphorum. 20. Brepols. -2017. 124–157 pp.
21. Calzolari V. The Legend of St. Thecla in the Armenian Tradition: from Asia Minor to Tarragona through Armenia // Thecla: Paul's Disciple and Saint in the East and West (eds. J.W. Barrier et al.). Leuven. -2017. 285-305 pp.
22. **Der Nersessian S. L'art arménien..Paris. -1989. 255 p.**
23. Kristensen T. Meryemlik, Gathering and the Archaeology of Pilgrimage // Identity and Cultural Exchange in Ancient Cilicia. New Results and Future Perspectives (ed. A. Cortes), Wiesbaden. -2020. 138–156 pp.
24. The Lives of Saint Gregory. The Armenian, Greek and Syriac Versions of the History Attributed to Agathangelos (ed. R.W. Thomson). Michigan. -2010. 536 p.
25. L'art copte en Égypte. 2000 ans de christianisme(eds.M.-H. Rutschowskaya, D. Bénazeth), Paris. -2000. 253 p.
26. Pilhofer Ph. Das frühe Christentum im kilikisch-isaaurischen Bergland. Die Christen der Kalykadnos-Region in den ersten fünf Jahrhunderten. Berlin-Boston. -2018. 345 p.
27. Thierry J. M., Donabédian P. Les Arts Arméniens. Paris. -1987. 623 p.
28. Semoglou A., Η Θέκλα στην αυγή του Χριστιανισμού: εικονογραφική μελέτη της πρώτης γυναίκας μάρτυρα στην τέχνη της Ύστερης Αρχαιότητας [Thècle à l'aube du christianisme. Une étude iconographique de la première femme martyre dans l'art de l'Antiquité Tardive]. Thessaloniki. -2014. 198 p.
29. Warns R. Weitere Darstellungen der heiligen Thekla, Studien zur frühchristlichen Kunst II (ed. G. Koch). Wiesbaden. -1986. 75-131 SS..
30. Zimmermann N., Die spätantike und byzantinische Malerei in Ephesos // Byzanz – das Römerreich im Mittelalter (eds. F. Daim et al.). Mainz. -2010, 615-662 SS.

*Ընդունվել է՝ 10. 09. 2021
Գրախոսվել է՝ 22. 10. 2021
Հանձնվել է տպ.՝ 15. 11. 2021*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Զարուհի ՀԱԿՈԲՅԱՆ՝ արվեստագիտության թեկնածու,
Երևանի պետական համալսարանի արվեստի պատմության և
տեսության ամբիոնի դոցենտ, էլ.հասցե՝ hakobyanzaruhy@ysu.am